

تذهیب مکتب گلکنده هند (مطالعه موردی: مصحف نگاشته شده توسط عبدالقادر حسینی شیرازی محفوظ در آستان قدس رضوی)

تاریخ دریافت مقاله: مرداد ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش مقاله: شهریور ۱۳۹۹

مهديه شیرازی^۱

^۱ کارشناس ارشد، هنراسلامی، دانشگاه هنر اصفهان

نویسنده مسئول:

مهديه شیرازی

چکیده

مکتب گلکنده یا قطب‌شاهیان از مکاتب هنری هند است که نسخه‌های مذهب نفیسی از این سلسله مسلمان شیعی هندوستان در گنجینه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. نسخه‌هایی به شماره ثبت ۱۰۶ و ۲۹۱ به خط عبدالقادر حسینی شیرازی از هنرمندان شیراز عصر صفوی نگاشته شده که به هند مهاجرت کرده در این عهد تهیه شده‌اند. مهر پادشاهان قطب‌شاهی صدق این ادعا است که بر صفحات این قرآن نقش شده است. هدف از انجام پژوهش بررسی اجزا و مشترکات تذهیب گلکنده که صفحات افتتاح قرآن آن‌ها در آستان قدس رضوی به شماره ثبت ۱۰۶ و ۲۹۱ می‌باشد. تا پاسخی باشد به پرسش اصلی تذهیب صفحات افتتاح قرآن‌های مذهب عصر قطب شاهیان یا مکتب گلکنده دارای چه ویژگی‌هایی است؟ پژوهش پیش‌رو از نوع بنیادی و با روش توصیفی-تحلیلی صورت گرفته و مبتنی بر منابع موزه‌ای و کتابخانه‌ای است. نتایج حاکی از آنند که عناصر ثابتی چون شرفه، ختایی‌های حل‌کاری شده زرین، ترنج درون متن را می‌توان عناصر مشترک یا ویژگی مکتب گلکنده هند در نظر گرفت.

کلمات کلیدی: تذهیب قرآنی هند، قطب شاهیان، مکتب گلکنده، تذهیب مکتب گلکنده.

مقدمه

تذهیب قرآنی قطب‌شاهیان هند یکی از شاخه‌های تذهیب شیراز صفوی است این مهم از مهاجرت عبدالقادر شیرازی و دیگر هنرمندان شیرازی آشکار است. این هنرمند ایرانی به دربار گلکنده هند که شیعه بودند پناه برد و در آنجا به تحریر قرآن پرداخت. در قرآن‌های مورد بررسی قرار گرفته در این پژوهش مهر پادشاهان قطب‌شاهی قابل مشاهده است و این مهم را برای میسر ساختن تا با این نسخ به ویژگی تذهیب مکتب گلکنده دست یافت؛ این ویژگی‌ها چه منشأ ایرانی و چه منشأ هندی داشته باشند در این شهر و مکتب تهیه شده‌اند و می‌توان آن‌ها را مشخصه عصر قطب‌شاهیان و مکتب گلکنده دانست.

بیان مساله و سوالات تحقیق

پژوهش پیش رو در پی پاسخ به پرسش‌هایی از قبیل ویژگی تذهیب مکتب گلکنده یا سلطانی هند چگونه است؟ صورت گرفته و پرسش‌هایی در این راستا پدید آمدند از قبیل آرایه تزیینی ثابت در تذهیب مکتب گلکنده کدام است؟ و بیشترین عنصر تزیینی در تذهیب مکتب گلکنده مربوط به کدام آرایه است؟

اهداف و ضرورت تحقیق

هدف از انجام پژوهش بررسی و بیان ویژگی‌های چهار نسخه ثبت شده به نام گلکنده‌ی هند است که در موزه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شوند و دارای صفحات افتتاح غنی از تذهیب هستند. با توجه به مهاجرت مذهب‌ان ایرانی به هند و تولید آثار ارزشمند هنری توسط ایشان، ثبت ویژگی‌های منحصر بفرد در تذهیب این مکتب ضروری به نظر می‌رسد چه عناصر هندی و چه عناصر ایرانی بر این صفحات حکم‌فرما باشند باز هم می‌توان از میان این صفحات ویژگی‌های این مکتب را جدا کرد.

روش تفصیلی تحقیق

تحقیق صورت گرفته از نوع بنیادی بوده و با روش توصیفی و تحلیلی صورت گرفته اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی و مهم‌تر از گنجینه آثار نفیس آستان قدس رضوی تهیه شده‌اند و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. به این منظور به تجزیه و تحلیل اجزای صفحات افتتاح نسخ قرآنی مکتب گلکنده که در دسترس هستند پرداخته شده‌است که در نهایت به بیان ویژگی‌های تذهیب قرآنی این مکتب پرداخته شده‌است.

پیشینه تحقیق

علی محمد پشت‌دار و حمیرا ربیعی ۱۳۹۰ در پژوهشی تحت عنوان معرفی نسخه خطی «اخلاق حسنی» یا «اخلاق قطب‌شاهی» از علی بن طیفور بسطامی «۱۰۸۳ ق.م. پرداخته که توسط مورخ، ادیب و مترجم شیعی دربار قطب‌شاهی نگاشته شده‌است؛ نسخه فاقد آرایه‌ی تزیینی است. محمدرضا رجب‌نژاد و فاطمه جان‌احمدی ۱۳۹۱ در مقاله‌ای با عنوان بررسی اسناد تاریخی موقوفات دولت شیعی قطب‌شاهیان در هند به بررسی ابنیه این دولت ثروتمند شیعی و کتابشناسی آن پرداخته‌اند. فرشته کوشکی ۱۳۹۱ در مقاله‌ای تحت عنوان روایح گلشن قطب‌شاهی از الفتی یزدی، معاصر عبدالله قطب شاه بوده و کتاب وی در شرح احوال قطب‌شاه و اولاد و اختصاصات او است.

سلسله قطب‌شاهیان هند

فتح نواحی شمال هند توسط سلطان محمود غزنوی و پس از وی سلطان معزالدین محمدغوری اسلام وارد هند شد و قطب‌الدین آیبک با شکست پرتوی سلسله سلاطین مسلمان دهلی را در قرن ۷ هجری در هند مستقر کرد. بهمنی‌ها از مهم‌ترین سلسله‌های هند بودند که اعقاب خود را به بهمن پسر اسفندیار از سلسله کیانیان ایران می‌دانستند. این سلسله افغانی‌الاصل ۱۹۰ سال از سال ۷۴۸ تا ۹۳۴ هجری بر اکثر نواحی دکن حکومت کردند. این سلسله پس از دست دادن دو وزیر ایرانی خویش رو به ضعف نهاد و در نهایت سرداران محلی علم استقلال برافراشتند. در اواخر سده ۹ هجری سلسله عادل‌شاهی توسط یوسف عادل‌خان در بیجاپور، سلسله نظام‌شاهی توسط ملک‌احمد نظام‌الملک در احمدنگر، سلسله عمادشاهی توسط فتح‌الله عمادالملک در برار و سلسله بریدشاهی توسط امیربرید در بیجاپور و در انتها سلسله

قطب‌شاهیان توسط سلطان‌قلی قطب‌ملک در گلکنده (قلعه گلکنده در ۱۱۴۳ میلادی توسط گاناپاتی‌شاه از سلسله کاکاتیان ورنگل ساخته شد و به سلطان محمد بهمنی واگذار شد وی نام خود را بر قلعه نهاد و محمدنجر خواندش (کرمی، مجتبی، ۱۳۷۳، ۱۴).

تأسیس شدند؛ این سلسله‌ها معاصر عصر امیران مغول هند بودند که شمال شبه‌قاره هند را در اختیار داشته و معاصر سلسله شیعی مذهب صفوی در ایران بودند. قطب شاهیان قبل از انقراض بهمنی‌ها در اوایل سده ۱۰ هجری در سرزمین فعلی دکن هند شکل گرفت؛ این سلسله ۲۰۰ سال دوام داشت و مرکز آن گلکنده بود. سلطان‌قلی همدانی مؤسس این سلسله اصالتاً همدانی و از ترک‌های بهارلو و اعقاب قرايوسف اسکندر قراقویونلو بود. وی به همراهی عمومی خویش به هند مهاجرت کرد و از سرداران بزرگ محمدشاه سوم بهمنی گشت. با انقراض سلسله بهمنی در سال ۱۵۱۷ میلادی همزمان با پادشاهی شاه اسماعیل صفوی استقلال خود را اعلام، گلکنده را پایتخت و سلسله قطب‌شاهیان بنیان نهاد که تا سال ۱۶۷۸ میلادی پایدار بود. محمدقلی قطب‌شاه پنجم فرزند ابراهیم‌قلی معروف‌ترین فرمانروای قطب‌شاهی بود که از ۱۵۸۰ تا ۱۶۱۲ میلادی، ۳۲ سال حکومت کرد و در زمان حکومت وی اوج و بالندگی سلسله قطب‌شاهیان محسوب می‌شد وی به ترویج زبان فارسی در دکن پرداخت به گونه‌ای که از وی به عنوان مؤسس ادبیات دکنی یاد می‌شود. ابوالحسن معروف به تاناشاه آخرین پادشاه قطب‌شاهی بود که پس از درگیری با اورنگ زیب و به بهانه یکدست کردن هند به زندان افتاد و درگذشت (الهی، ۱۳۸۱، ۴۲، ۴۴، ۴۵، ۵۶).

سبک گلکنده یا سبک سلطانیه

به علت آرامش و صلح حاکم در دوران حاکمیت برای هنرمندان شرایط بهتری وجود داشت. در نقاشی‌های ابتدایی سبک گلکنده تأثیر نگارگری ایرانی به وضوح دیده می‌شود. نسخه‌های باقی‌مانده از نیمه دوم قرن ۱۷ میلادی در حقیقت بدلهایی از نسخه‌های بخار و دیگر سبک‌های ایرانی هستند؛ نسخه شیرین و خسرو از هاتف در کتابخانه عمومی پاتنا نگهداری می‌شود نمونه‌ای از این آثار است که حاوی هفت مینیاتور به سبک بخارا و در سال ۱۵۶۹ میلادی تصویر شد. نمونه‌های دیگری از این نمونه آثار که توسط دو حکمران قطب‌شاهی تهیه شده‌اند در موزه سالار جنگ حیدآباد دیده می‌شود. دیوانی از حافظ شیرازی در موزه لندن موجود است که از هر دوازده تصویر پنج‌تایی آن به سبک خراسانی بود و در سال‌های ۱۵۸۶-۹۰ میلادی شکل گرفته‌اند. تا سال ۱۶۲۵ میلادی هنوز تأثیر نقاشی مفولی در مراکز نقاشی دکنی قابل مشاهده است. تعداد کمی از نقاشی‌های گلکنده که مربوط به ۱۶۲۵-۵۰ میلادی است که مهم‌ترین این آثار پرتره قطب‌شاه به سال ۱۶۲۱-۱۶۲۰ میلادی در موزه لندن است. در زمان سلطنت عبدالله قطب‌شاه ۱۶۲۰-۱۶۷۴ میلادی گلکنده تبدیل به زیباترین و متمدن‌ترین شهر هندوستان شد و نقاشی‌های دوره‌ی وی از بهترین نمونه‌های سبک گل‌کندا به‌شمار می‌رود. در سی سال حکومت این شاه صلح کامل برقرار بوده و هنرمندان فضای مناسب برای نقاشی داشتند. آثار نقاشی به‌جود آمده در سال‌های ۱۶۵۰ میلادی به بعد مثال‌های مناسبی برای سبک گلکنده می‌باشند. این آثار گرچه متأثر از سبک مغول، چهره‌نگاری دکن و نقاشی‌های دیگر بوده‌اند اما در نوع خود خصوصیتی خاص داشتند. در عرض زیاد و ویژگی‌های موزه‌ای که در فضای این سبک وجود دارد نوع حرکات در خطوط، البسه، فضاسازی و استفاده در رنگ-ها به وضوح قابل تشخیص است. آثار دیگری به همین روش به صورت توصیفی، چهره‌پردازی، صحن‌های گروهی و مجالس زنانه باقی مانده که سبک مستقیم دکن را در نقاشی درختان انبه پر از میوه و شکوفه، سنجاب‌ها و طوطی‌ها که مناظر خاص سبک دکن هستند قابل مشاهده است. لباس‌ها مربوط به آن دوره می‌باشند. در دوره سلطنت ابوالحسن تاناشاه ۱۶۲۵-۸۷ میلادی پرتره‌های شاهان، افراد برجسته، اولیا و دیگر حکمرانان دکن تهیه شد این آثار در رنگ‌آمیزی غنی بوده ولی در از نظر حرکت خطوط و زنده‌بودن طرح‌ها ضعیف هستند. مهم‌ترین خصوصیت این سبک هندی در دوره عبدالله نقاشی در ابعاد بزرگ بر روی پارچه‌های کتان بود که نسبت به آثار مغول قطع بزرگ‌تری داشتند. در طرح کلی و ترکیب‌بندی به سبک دکنی شبیه بود (رسولی، ۱۳۸۷، ۷۵).

نسخه هشت‌بهشت امیرخسرو دهلوی که در مجموعه بروئی بوده و در سال ۱۸۰۳ میلادی توسط کتابخانه ملی فرانسه خریداری شده. این نسخه کپی از یک نسخه خطی شیرازی است که د سال ۹۰۳-۱۵۰۳ میلادی توسط ابن مبارک علی فرجی کپی برداری شده و در سال ۱۵۶۰ میلادی هشت نقاشی به آن افزوده شده. نسخه خطی شیراز، سال ۱۰۱۲-۱۶۰۲ میلادی طی یادداشتی که در آن مشاهده می‌شود ابتدا در کتابخانه محمدقلی سلطان گلکنده ۱۵۸۰-۱۶۱۲ میلادی و پس از آن در کتابخانه سلطان محمد ۱۶۲۶-۱۶۱۲ میلادی موجود بوده‌است. نسخه دیگر کتابخانه سلطنتی گلکنده در سال ۱۸۳۷ میلادی در قروش مجموعه کلارک خریداری شده‌است این نسخه فاقد نقاشی بوده و تذهیب بسیار زیبایی در

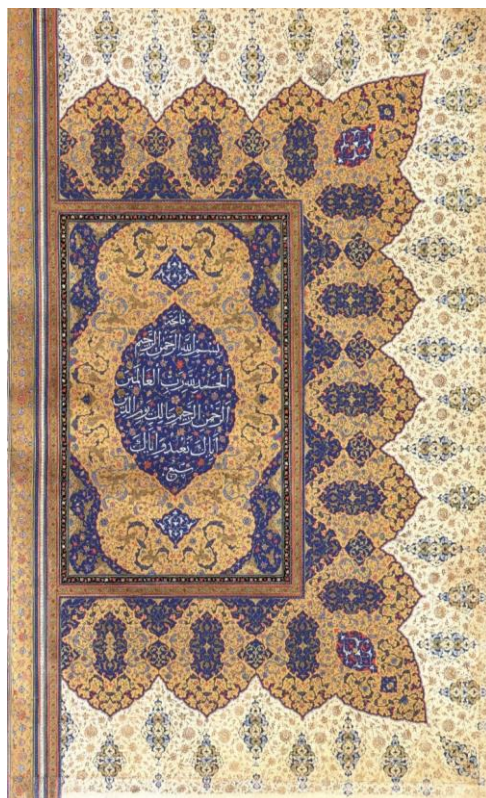
ثمانیه خود دارد. هشت مثنوی امیرخسرو دهلوی مهر ابراهیم قطب‌شاه، محمدقطب‌شاه را دارد و نسخه‌ای از یک رباعی امیرخسرو را دربرمی‌گیرد. خوشنویس این اثر سفیر است. در تزیین ثمانیه یک کتیبه فارسی بدون نام واقف و نقش واق دیده‌می‌شود (ریچارد، ۴۲ و ۴۳، ۱۳۸۳). قطب‌شاهیان حامی هنر و هنرمندان بودند تا هنگام پادشاهی عبدالله قطب‌شاه، آخرین حکمران این سلسله نسخه‌ها مرقعات زیبایی توسط میرمحمد مؤمن شیرازی ملقب به عرب شیرازی و محمدصالح تهیه می‌گردید (معتقدی، ۱۳۹۳، ۲۶).

عبدالقادر حسینی شیرازی

عبدالقادر حسینی از خوشنویسان مقرر شیراز است که اکثر کتابه‌های این شهر به خط ایشان نوشته می‌شود و آثار ایشان بسیار است و اکثر خوشنویسان شهرهای فارس، خراسان، کرمان و عراق ذکر کرده‌اند که ریزه‌خواران ایشانند (منشی قمی، ۲۸، ۱۳۵۲). میرعبدالقادر اهل شیراز بوده و در اواخر قرن دهم هجری قمری برای خدمت به سلاطین قطب‌شاهی گولکوندا به هندوستان مهاجرت کرده، این خطاط زبردست ایرانی در گلکنده دکن پایتخت سلاطین قطب‌شاهی اقامت داشته و قرآن‌های زیادی کتابت کرده که تعدادی نسخه کامل از وی باقی مانده است؛ مصحف نشان‌دهنده‌ی این نکته هستند که پرکاری از ویژگی‌های کتابت عبدالقادر است. از این هنرمند خطاط یک نسخه در مجموعه ناصرخلیلی، چهار نسخه در موزه‌ی آستان قدس رضوی، چهار نسخه در در موزه توپکاپی استانبول، یک نسخه در مجموعه نور لندن نگه داری می‌شود (گلچین معانی، ۱۳۴۷، ۱۹۰). وی از معاصران علیرضا عباسی خوشویس عهد صفوی بوده و مکاتبات و مرادوات بینشان موجود است و از جمله مرقعی چهار صفحه‌ای به خط نستعلیق مطلا و مذهب با حاشیه حل‌کاری به خط علیرضا عباسی که برای عبدالقادر حسینی شیرازی به سال ۱۰۰۸ هجری قمری کتابت شده است (حبیبی‌قاینی، ۱۳۹۳، ۲۳).

قرآن‌های عهد قطب‌شاهیان هند

نسخه به شماره ثبت ۱۰۶ محفوظ در گنجینه آستان قدس رضوی با ابعاد ۳۷×۵۵ سانتی‌متر و ۶۷۸ صفحه بر روی کاغذ خانبالغ حنایی به خط عبدالقادر حسینی شیرازی تهیه شده است این نسخه در ۸۷۰ هجری توسط ابراهیم قطب‌شاه از پادشاهان دکن، وقف آستان قدس گردید. مصحف به صورت برجسته با نقوش لچک و ترنج به روش هراتی جلد شده است (شیرازی، ۱۳۹۵، ۵۲). قرآن به شماره ثبت ۲۹۱ به کتابت عبدالقادر حسینی شیرازی اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم تهیه شده. در صفحه افتتاح خط ثلث با سفیداب محرر و در صفحه اول وقفنامه سلطان عبدالله قطب‌شاه پادشاه گلکنده دکن ۱۰۲۰-۱۰۸۳ هجری با تاریخ وقف ۱۰۵۱ هجری مشاهده می‌شود (گلچین معانی، ۱۹۹، ۱۳۴۷).

تصویر ۱: قرآن شماره ۱۰۶ محفوظ در موزه آستان قدس رضوی

نسخه شماره ۱ در قرن دهم هجری تهیه شده است. شرفه‌ها از دو نوع تزیین بندهای اسلیمی آبی و مشکی پرکار و دیگری ختایی‌های حل‌کاری مطلا برخوردارند. حاشیه از انواع اسلیمی ساده رنگی سفید و قرمز و بترمه (اسلیمی ماری) در رنگ‌های آبی و زرین بر زمینه طلایی و ترنج لاجورد با ختایی‌های کم‌کار طرح گشته‌اند. جدول زنجیره لاجورد و شنگرف، گره‌سازی گلدار مطلا پیرامون متن قرار دارد؛ همچنین یک ستون گره‌سازی گلدار مطلا به همراه زنجیره لاجورد، سفید و شنجرف در قسمت عطف قرار دارند. فضای درون متن بر زمینه غالب طلایی و اندک لاجورد با بترمه‌های آبی روشن، تیره و مطلا قرار دارد. در قسمت مرکزی متن زمینه لاجورد و نقوش ختایی ظریف و رنگین با قرار گرفته که نشان آیات ندارند. نوشتار با سفیداب نوشته شده‌اند و کتیبه و سرسوره ندارند.

تصویر ۲: قرآن ۲۹۱ محفوظ در موزه آستان قدس رضوی

نسخه شماره ۲ در اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم هجری تهیه شده است. شرفه از بندهای اسلیمی رنگین در کنار ختایی‌های حل‌کاری مطلائی تشکیل شده؛ حاشیه‌های زیگزاگی با نقوش رو و روای زر و لاجورد مشاهده می‌شوند ختایی‌های نسبتاً ظریف و بترمه‌های طلائی مشترک میان دو زمینه رنگی هستند. زائده تزیینی منقشی با اسلیمی‌های رنگین بر حاشیه عمودی قرار گرفته. جدول زنجیره لاجورد و کادر قاب‌قابی زرین گلزار متن را محصور کرده. زنجیره لاجورد و ترلینگ‌کشی شجره در قسمت عطف صفحه قرار دارد. متن با زمینه زر و لاجورد و نقوش ختایی ظریف و بترمه‌های مطلا و اسلیمی‌های روشن و شجره تزیین شده و در قسمت مرکزی متن با زمینه طلائی و ختایی‌های بدون اتصال مشخص قرار گرفته است. متن با سفیداب نوشته شده و نشان آیات ندارد. کتیبه و سرسوره در این نسخه‌ها تعبیه نشده است.

جدول ۲ و ۱ ارائه شده نشان‌دهنده اجزای اصلی صفحات افتتاح قرآنی‌هایی مکتب گلکنده هند هستند. که پس از بررسی اجزای اصلی به بررسی اشتراکات این نسخ پرداخته اند.

جدول ۱: اجزای اصلی صفحه افتتاح

نسخه ۲۹۱	نسخه ۱۰۶	نوع آرایه	آرایه
*	*	لاجورد	آرایه
*		رنگین	
*	*	حل‌کاری ختایی	
*	*	زیگزاگی	حاشیه
			سرسوره
*	*	با شمسه مرکزی	متن

ماخذ: نگارندگان

جدول ۲: بررسی کمند و تزیین عطفی

نسخه ۲۹۱	نسخه ۱۰۶		جدول
*		ساده	
*	*	زنجیره	
	*	گلزار	
	*	گره‌سازی گلزار	
*		قاب‌قابی	تزیین عطفی
*		ساده	
*	*	زنجیره	
	*	گلزار	
	*	گره‌سازی مطلای گلزار	

ماخذ: نگارندگان

در جدول ۳ پراکندگی نقوش اسلیمی و ختایی در اجزای اصلی صفحات مذهب مکتب گلکنده هند مورد بررسی قرار گرفته و قسمت‌های ثابت به‌خوبی نمایان شده‌اند. همچنین در جدول شماره ۴ تراکم رنگ‌بندی و رنگ‌گزاری ثابت بترمه مورد دسته‌بندی و ارزیابی قرار گرفته است.

جدول ۳: پراکندگی نقوش اسلیمی و ختایی تذهیب قطب شاهیان

نسخ	شرفه			حاشیه		متن	
	ساده	بند اسلیمی	ختایی حل- کاری	ختایی	اسلیمی		
					بترمه	ساده	
نسخه ۱۰۶	*	*	*	*	*	*	
نسخه ۲۹۱	*	*	*	*	*	*	

ماخذ: نگارندگان

جدول ۴: پراکندگی رنگی بترمه در صفحان افتتاح قرآن‌های قطب شاهی

نسخه	شرفه	حاشیه	متن	آبی روشن	آبی تیره	طلایی	بنفش	دورنگ
				۱۰۶	*	*	*	*
۲۹۱	شرفه							
	حاشیه	*	*	*	*	*	*	
	متن	*	*	*	*	*	*	

ماخذ: نگارندگان

در جدول شماره ۵ پراکندگی اسلیمی ساده که توپر نیز هستند طبقه‌بندی شده و به نمایش گذاشته شده‌است.

جدول ۵: پراکندگی رنگی اسلیمی ساده در صفحان افتتاح قرآن‌های قطب شاهی

	قرمز	سفید	طلایی	آبی تیره	
۱۰۶				*	شرفه
	*	*	*		حاشیه
	*	*			متن
۲۹۱				*	شرفه
					حاشیه
	*	*			متن

ماخذ: نگارندگان

نتیجه گیری

پس از بررسی دو نسخه قرآن که در دربار قطب‌شاهیان هند تهیه شده اند اشتراکاتی به دست آمد که به شرح زیر هستند: شرفه دو قسمتی با بنداسلیمی و حل‌کاری زرین ختایی، جدول منقش و تزیین عطفی از ارکان اصلی صفحه تذهیب مکتب گلکنده هستند که دارای تنوع در نوع و رنگ هستند؛ همچنین بترمه، نقوش ختایی و اسلیمی ساده نیز قسمت اعظم و اصلی تزیینات شرفه، حاشیه و متن را تشکیل می‌دهند که بترمه طلایی و اسلیمی سفید نیز نقش غالب دارند. سرسوره و نشان آیات از نسخ حذف شده و متن در ترنج میانی قرار گرفته نمونه‌های این نوع تذهیب در نسخه‌های شیراز مشاهده می‌شوند.

منابع و مراجع

- ۱- الهی، امیرسعید، روابط «قطب‌شاهیان» هند با پادشاهان صفوی فصلنامه تاریخ روابط خارجی، سال سوم، شماره ۱۱، ص ۵۴-۴۱، ۱۳۸۱.
- ۲- حبیبی‌قاینی‌بایگی، مریم، قرآن خطی شماره ۱۰۶ به خط عبدالقادر حسینی شیرازی در موزه‌ی آستان قدس رضوی، فصلنامه آستان هنر/هنرنامه آستان قدس رضوی، شماره ۸، ص ۲۹-۲۲، ۱۳۹۳.
- ۳- رجب‌نژاد، محمدرضا، جان‌احمدی، بررسی اسناد تاریخی موقوفات دولت شیعی قطب‌شاهیان در هند، فصلنامه گنجینه‌ی اسناد، سال بیستم و دوم، دفتر دوم، ص ۲۳-۶، ۱۳۹۱.
- ۴- رسولی، زهرا، تأثیر نقاشی ایرانی بر نقاشی هند در ادوار مختلف در سرزمین‌های شمال و دکن هند، نشریه کتاب ماه هنر، ص ۷۴-۷۰، ۱۳۸۷.
- ۵- ریچارد، فرنسیس، معرفی تعدادی از نسخه‌های فارسی دکنی در قرن شانزدهم، کتابخانه ملی پاریس، مترجم فیروزه قره‌بابایی، نشریه کتاب ماه هنر، ص ۱۴۸-۱۴۰، ۱۳۸۳.
- ۶- پشت‌دار، علی‌محمد، ربیعی، حمیرا، معرفی نسخه خطی «اخلاق حسنی» یا «اخلاق قطب‌شاهی» از علی‌بن طیفور بسطامی «۱۰۸۳ ق»، پیام بهارستان، شماره ۱۴، ص ۱۷۲۵-۱۷۱۴، ۱۳۹۰.
- ۷- شیرازی، مهدیه، پژوهشی در تذهیب گزیده‌ای از نسخ قرآنی دوره‌ی تیموری و تطبیق آن با منتخبی از قرآن‌های دوره صفوی (مطالعه موردی قرآن‌های موجود در آستان قدس رضوی به شماره ثبت ۷۲۵، ۱۸۱، ۱۰۶ و ۱۶۴)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه هنر اصفهان، ۱۳۹۵.
- ۸- کرمی، مجتبی، نگاهی به تاریخ حیدرآباد دکن، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۲.
- ۹- کوشکی، فرشته، روایح گلشن قطب‌شاهی از الفتی یزدی، پیام بهارستان، شماره ۱۶، ص ۶۱۵-۵۷۶، ۱۳۹۱.
- ۱۰- گلچین‌معانی، احمد، راهنمای گنجینه قرآن. ناشر آستان قدس رضوی، مشهد: دانشگاه امام‌رضای(ع)، ۱۳۴۷.
- ۱۱- مایل هروی، نجیب(۱۳۷۲). کتاب آرایبی در تمدن اسلامی. مشهد: آستان قدس رضوی.

- ۱۲- معتقدی، کیانوش، تأثیر هنرمندان ایرانی در اعتلای هنرهای «خوشنویسی و کتیبه‌نگاری» در شبه قاره هند (سده‌های نهم تا یازدهم)، ضمیمه‌نامه بهارستان (ویژه‌نامه کتیبه)، ص ۳۰-۹، ۱۳۹۳.
- ۱۳- روزبهان شیرازی؛ نابغه خط و تذهیب بررسی شیوه تذهیب در «مکتب شیراز» (سده‌های نهم و دهم هجری)، همایش علمی سومین دوسالانه تذهیب‌های قرآنی- مشهد، ۱۳۹۱.
- ۱۴- منشی‌قمی، قاضی‌میراحمد، گلستان هنر، به اهتمام احمدسهیلی خوانساری، تهران: انتشارات بنیادفرهنگ ایران، ۱۳۵۲.
- ۱۵- نوروزی، اکرم، تحلیل نقوش و صفحه‌آرایی قرآن میرعبدالقادر حسینی شیرازی از مکتب هند و مقایسه آن با قرآن روزبهان شیرازی از مکتب شیراز (از گنجینه نفایس آستان قدس رضوی)، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه هنر اصفهان، ۱۳۹۵.
- ۱۶- هراتی، محمدمهدی. (۱۳۷۸). تذهیب: گوهرجان بر مصحف آیات. کتاب ماه هنر. شماره ۱۲. ص ۵۶-۶۳.